

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ ТА ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ У НОВОМУ ЦІВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Сєверова Є. С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Представництво має тривалу історію. Ще у Стародавньому Римі набули поширення випадки вчинення дій одними особами з метою дати можливість приймати участь у цивільному обігу іншим особам, які внаслідок неповної правоздатності, віку, стану здоров'я тощо не могли самостійно набувати прав та обов'язків і реалізовувати їх.

Підставами такої діяльності, що з часом набула найменування представництва, могли бути родинні зв'язки, приписи закону, розпорядження відповідних державних органів тощо. В цьому випадку йшлося про представництво не добровільне, а обов'язкове, таке, що виникає незалежно від волі та бажання сторін.

У Стародавньому Римі пори пізньої Республіки і Принципату формується вже й вільне (добровільне) представництво, яке здійснюється на підставі договору сторін, а також ще один правовий інститут, що має свою сутністю захист інтересів іншої особи шляхом укладення угод в її інтересах та здійснення різноманітних дій – діяльність без доручення (*negotiorum gestio*).

Сформувавшись у головних рисах ще у стародавні часи, представництво, у свою чергу, дало життя різним правовим інститутам. З розвитком суспільства сфера застосування представництва охопила широке коло як майнових, так і немайнових відносин.

Значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що він дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян є основним засобом їх участі в правовідносинах. За допомогою представництва можливі придбання і реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права. Разом з тим, особа представника не повинна закривати собою

того, кого представляють, обмежувати його розсуд та права.

Вказаними обставинами зумовлюється актуальність теми, яка в умовах повернення людської спільноти до загально гуманістичних цінностей природного права набуває особливогозвучання.

Разом з тим, проблема представництва має не лише теоретичний інтерес, але й практичне значення.

Процес кардинального оновлення права України поставив на порядок денний питання не тільки трансформацію регулювання відповідної галузі суспільних відносин, але й реформування усієї правової системи з її інститутами та механізмами функціонування [1].

Помітне місце поміж них займають право-відносини, які формуються у зв'язку з представництвом інтересів інших осіб. Це пов'язано з тим, що представництво в умовах розширення кількості учасників економічних відносин, посиленням їх автономії є ефективним засобом здійснення прав та реалізації обов'язків учасниками економічного обігу.

З іншого боку, посилення уваги до питань захисту прав людини, підвищення значення гуманітарних цінностей знов-таки загострює дилему: залучення до захисту інтересів особи широкого загалу та забезпечення додержання принципу неприпустимості втручання в життя приватної особи проти її волі.

Отже зміни, які відбулися за останні роки в суспільному та господарському житті України, суттєво розширили сферу застосування представництва. Разом з тим, новий Цивільний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року [2], стосовно представництва зберігає практично у незмінному вигляді положення чинного законодавства, включивши лише декілька новел щодо комерційного представництва, довіреності, ведення справ без доручення тощо. Такий, підхід можна розглядати як стабільність законодавчої

концепції. Але скоріше він свідчить про ненадання достатньої ваги цьому важливому інституту, що певною мірою є також наслідком недостатньої уваги науковців до проблем у цій галузі.

Тому назріла необхідність ґрунтовного дослідження усіх аспектів даних правовідносин. Причому починати доцільним здається від витоків – дослідження його генезису, чинників та передумов появи у системі права. Як згадувалося вище, саме цим пояснюється всеохоплюючий вплив, римського права на правопорядок сучасної Європи. Формулюючи, в багатьох своїх положеннях, правдиву природу правових явищ воно покладено в основу всіх сучасних європейських законодавств [3]. Дослідження представництва за римським приватним правом, вивчення його характерних рис, особливостей, встановлення його фундаментальних основ як правового інституту, у свою чергу, дає можливість критичної і конструктивної оцінки досягнень сучасного вітчизняного законодавства та визначення перспектив і напрямку його розвитку. Крім того, з'ясування сутності та значення представництва, його місця у правовій системі, вивчення різних аспектів правового регулювання представництва та тлумачення питань представництва практикою надасть можливість врахування в процесі вдосконалення законодавства України досвіду та правничих рішень знайдених свого часу у Стародавньому Римі.

При цьому слід зазначити, що проблеми добровільного представництва у римському праві були предметом спеціальних досліджень (Л. Казанцев). Однак з того часу пройшло більше ста років, знання про Стародавній Рим і Римське право збагатилися новою інформацією і це багато що змінило в оцінках багатьох правових інститутів.

Принагідно слід зазначити, що потребують уточнення і низка положень про представництво, як таке. Хоча правовідносини представництва були свого часу предметом спеціального аналізу (А. Гордон, В. О. Рясенцев, О. Л. Невзгодіна), однак останнє з них мало місце більш ніж чверть століття тому. До того ж усі вони були виконані на іншому законодавчому та фактичному матеріалі і стосувалися зазвичай лише представництва за цивільним правом.

В Україні мали місце розвідки лише окремих проблем у галузі представництва як засобу здійснення та захисту прав та інтересів інших осіб (А. Фурса), а також у зв'язку із так званим «фактичним представництвом» – веденням чужих справ без доручення (Є. О. Харитонов), та питанням рецепції в цій галузі права майже нічого присвячено не було.

Представництво в силу закону виникло раніше і було загалом більш природним для Стародавнього

Риму. Так, вся юридична діяльність римської сім'ї, вся її майнова сфера зосереджувалася навколо єдиного центру – батька сімейства, особа якого погинала всіх підлеглих членів родини. Він був необхідний представник своїх рабів, дружини та дітей [4]. Саме він представляв півладних йому членів фамілії у всіх правових відносинах незалежно від волі і бажання цих членів сім'ї, укладав будь-які угоди, виступав у суді, здійснював права, набував і виконував обов'язки від імені членів своєї родини. Не викликає сумніву, що при цьому мало місце так зване обов'язкове представництво.

До випадків законного представництва має бути віднесено також *mandatum praesutum*, яким у римському праві позначався окремий, спеціальний вид представництва. Тобто особи, що були між собою в відомих ступенях спорідненості, могли бути один за одного позивачами, скаржниками в суді. Таке представництво визначалося за родичами в силу закону. З'явившись до суду представниками інтересів інших, родичі мусили бути подати для захисту відповідачів забезпечення, поруку. Оскільки це забезпечення цілком огорожувало інтереси протилежної сторони, то представники не зобов'язані були добиватися, в подальшому, від особи, яку представляли, схвалення своїх дій. Наслідки цих дій гарантувались представленим забезпеченням. Пізніше *mandatum praesutum* розповсюджено було і на право родичів з'являтися у суді представниками інтересів відповідачів. [5]

Іншим видом представництва у Стародавньому Римі було представництво на підставі договору доручення, котре у літературі іноді іменують «представництво за довіреністю» [6]. За римським правом доручення могло мати своїм предметом інтереси одного довірителя, однієї третьої особи (наприклад, довіритель доручає повіреному купити для третьої особи будинок), або ж сумісні інтереси обох чи одного з них та повіреного (купити будинок для довірителя та третьої особи). Відповідно до нього одна сторона (повірений, мандатарій) приймала на себе обов'язки виконати безоплатно на користь іншої сторони (довірителя, мандаса) певні дії, як правило, юридичного характеру [7]. І хоча предметом цього договору могли бути не лише юридичні, а й фактичні дії, проте не можна не визнати, що вже за самою свою природою, сутністю доручення є договором про представництво.

Уявлення про представництво в Стародавньому Римі буде не повним, якщо не торкнутися питання юридичних осіб. Оскільки відповідно до римської теорії суб'єктом права могла бути лише людина, хоча поряд з цим громадянські права іноді існували та слугували людським цілям, не належачи окремим особам, то щоб якимось чином пояснити

таку ситуацію право створювало суб'єкта, припускаючи фікцію, що в таких випадках якби існувала фізична особа, якій належали ці права, та розглядала їх так, як би вони належали вигаданій людині. (Д. 50, 16) [8]. Такі створені правом фіктивні суб'єкти прав – юридичні особи визнавалися правоздатними за римським правом не в той мірі, в якій правоздатними визнавалися фізичні особи. Скоріше вони визнавалися недієздатними та прирівнювалися до *infantes et furiosi*. Тому юридична особа могла набувати права та обов'язки тільки через представників (Д. 38,3.; 35,1.; 50,1). При цьому представництво юридичної особи було різним для його різних видів: корпорації діяли через збори своїх членів або їх голов (*magistri, rectores*), чи особливих посадових осіб, уповноважених на ведення процесу (*actores*); благодійні установи управлялися особами, призначеними засновником чи духовною владою [9].

Природно, що наведені приклади представництва у відносинах не вичерпують всіх його випадків, передбачених римськими пам'ятками права, оскільки згадування про всі випадки не можливо в рамках цієї статті. Однак вже цей досить побіжний погляд на випадки представництва, свідчить про те, що вперше ідея цього інституту виразно була сформульована у римському приватному праві. І хоча, як вказують дослідники [10], єдиного терміну «представництво» в римському праві не існувало, це не свідчить про відсутність такої конструкції, що пояснюється намаганням римських юристів уникати абстракцій.

Аналізуючи навіть тільки наведені випадки представництва, можна дійти висновку про те, що його сутність полягала в здійсненні однією особою (представником) юридичної діяльності замість іншої (особи, яку представляли). Протягом розвитку римського права в ньому поступово сформувалися два типи представництва, що відрізнялися за своїм характером: обов'язкове представництво (воно виникало незалежно від бажання сторін і не залежало від їхньої волі) і добровільне представництво (котре встановлювалося на підставі угоди сторін).

При цьому, тоді як представництво на підставі закону було викликано нагальними потребами життя: існуванням, з одного боку, недієздатних членів родини, а з другого, величезною владою голови роду, добровільне ж було наслідком розвинення суспільних та економічних відносин, допомагало людині одночасно здійснювати дії в різних місцях.

Порівнюючи ці ознаки представництва з сучасним уявленням про цей інститут, не важко зна-

йти майже всі ці ідеї у сучасному цивільному праві щодо нього. І сьогодні головна ідея представництва полягає в заміщенні однієї особи іншою (наприклад, представництво в силу закону), чи можливості одночасно здійснювати дії в різних місцях за допомогою представників.

В новому Цивільному кодексі України інституту представництва присвячена Глава 17 четвертого розділу Книги першої «Загальні положення» [11]. Відповідно до частини 3 статті 237 Кодексу представництво виникає на підставі договору, закону, акту органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Представниками в силу закону виступають батьки (усиновителі) щодо своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, опікуни щодо малолітніх осіб та фізичних осіб, визнаних недієздатними, а також інші особи у випадках, встановлених законом (ст. 242). Представництво також може ґрунтуватися на договорі (ч.1 ст. 244), тобто залежати від волі та бажання сторін. Але незалежно від підстав його виникнення, воно є правовідношенням, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ч. 1 ст. 237).

Це дозволяє зробити висновок, що регулювання представництва у новому Цивільному кодексі України ґрунтується на досить послідовній рецепції римського права, але, звичайно, з врахуванням тенденцій розвитку цього інституту у сучасний період.

Крім того, вказуючи на рецепцію ідей римського права у сучасному законодавстві, варто звернути увагу й на те, що за римським правом конструкція представництва була відома не тільки приватному, але і публічному праву, що дає змогу зробити висновок про міжгалузевий характер інституту представництва. Враховуючи, що і сьогодні він застосовується не тільки в цивільному праві, але і в адміністративному, трудовому, цивільному процесі, кримінальному тощо, то можна казати про його незмінність (такої ознаки як міжгалузевість) в цій частині на протязі століть. Така стабільність натякує на необхідність формуванні поняття представництва як категорії, притаманній різним галузям права, що має зайняти своє місце на рівні теорії права.

Таким чином, вбачається багато подібного і можна зробити висновок про життєздатність головних ідей римського права, придатність їх для вдосконалення сучасного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України-основа реформування суспільства. — Харків, — 1996. — С.60
2. Голос України-2003. — 12 березня.
3. Див., наприклад:ХаритоновЄ.О.Рецепціяримського приватного права(Теоретичніта історико-правові аспекти). — Одеса:1997. — С.5-6.
4. Савельєв В. А. История римского частного права (Древнейший и предклассический периоды). — М.:1986. — С.16
5. Бартешек М. Римское право. — М.,1998. — С.212.
6. Гордон А. Представительство в гражданском праве. — СПб.,1879. — С.64
7. Див., наприклад: Підопригода О. А. Основи римського приватного права. — К.,1997. — С.236
8. Дигесты Юстиниана. — М., 1984 (далі вказуватися вони будуть за прийнятою системою)
9. Хвостов В. М. Система римского права. — М.,1996. — С.117
10. Див.: Римское частное право. — М., 1948. — С.34
11. Голос України.12 березня 2003 року. — № 45-46

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено інституту представництва за римським приватним правом, з'ясуванню наявності та характеру впливу римсько-правових ідей у цій галузі для формування доктрини цивільного права. В результаті дослідження зроблена спроба визначити ступень запозиченості даного інституту цивільним правом України, зроблений висновок про життєздатність головних ідей римського права, придатність їх для вдосконалення сучасного законодавства. В перспективі уявляється необхідним представити пропозиції про врахування в процесі вдосконалення законодавства України досвіду та правничих рішень, знайдених свого часу у Стародавньому Римі.

Ключові слова: представництво, римське приватне право, інститут, цивільне право України.

АННОТАЦИЯ

Исследование посвящено институту представительства в римском частном праве, выяснению наличия и характера римско – правовых идей в этой области для формирования доктрины гражданского права. В результате исследования предпринята попытка определить степень заимствования этого института гражданским правом Украины, сделан вывод о жизнеспособности главных идей римского права, пригодность их для усовершенствования современного законодательства. В перспективе представляется необходимым представить предложения об учете в процессе усовершенствования законодательства Украины опыта и правовых решений, найденных в свое время в Древнем Риме.

Ключевые слова: представительство, римское частное право, институт, гражданское право Украины.

SUMMARY

The article subject – the investigation of the Representation Instrument in the Roman Law and its effect on the current Civil Law of Ukraine. The author has made the corresponding analysis of the succession development process of the institution of the representation, of its main features related to the Roman Private Law and also of the sources and the character for its transaction into the civil law of Ukraine.

Keywords: representation, Roman Private Law, institution, civil law of Ukraine.